

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН В ОСВІТІ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ІНКЛЮЗИВНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

UNIVERSAL DESIGN FOR LEARNING AS A CONCEPTUAL BASIS OF THE INCLUSIVE APPROACH TO TEACHING VISUAL ARTS TO CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

У статті розкрито концепцію універсального дизайну в освіті як теоретичну та методологічну основу інклюзивного підходу до навчання образотворчого мистецтва дітей з особливими освітніми потребами. Підкреслено, що універсальний дизайн в освіті передбачає створення гнучкого, доступного освітнього середовища, яке підтримує, враховує різноманітність потреб здобувачів освіти. Акцентовано на основних характеристиках універсального дизайну в освіті, ефективні стратегії його впровадження у мистецькій галузі. Схарактеризовано ключові принципи універсального дизайну у контексті їхнього застосування під час викладання навчального предмета «Образотворче мистецтво»: створення рівних можливостей для участі всіх учнів у процесі навчання; гнучкість у способах викладання та простота, інтуїтивне викладання образотворчого мистецтва; використання множинних способів представлення та сприймання навчального матеріалу; толерантність до помилок та орієнтацію навчальних програм на досягнення успіху кожним учнем; урахування низького рівня фізичних зусиль; створення відповідного середовища для навчання образотворчого мистецтва. Показано, що в умовах інклюзивного освітнього середовища образотворче мистецтво має потужний потенціал для розвитку творчих здібностей, емоційного інтелекту, креативного мислення та комунікативних навичок дітей з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано доцільність інтеграції стратегій універсального дизайну в освітній процес, зокрема через мультимодальне подання навчального матеріалу, використання адаптивних інструментів, альтернативні форми оцінювання результатів навчання, а також гнучку організацію художньо-творчої діяльності. Наголошено на необхідності формування інклюзивного освітнього середовища. Універсальний дизайн розглядається як ефективний інструмент реалізації принципів інклюзивної освіти, що забезпечує повно-

цінну участь усіх дітей в навчальному процесі.

Ключові слова: універсальний дизайн в освіті, інклюзивне навчання, навчання образотворчого мистецтва, образотворча діяльність, особливі освітні потреби, створення інклюзивного освітнього середовища.

The article explores the concept of Universal Design for Learning (UDL) as a theoretical and methodological foundation for an inclusive approach to teaching visual arts to children with special educational needs. It emphasizes that UDL in education involves creating a flexible, accessible, and supportive learning environment that accommodates the diverse needs of all learners. The focus is placed on the key characteristics of UDL and effective strategies for its implementation in the field of art education. The article outlines the core principles of UDL in the context of teaching the subject "Visual Arts": ensuring equal opportunities for all students to participate in the learning process; flexibility in teaching methods and intuitive, straightforward instruction; the use of multiple means of presenting and perceiving educational content; tolerance for errors and an emphasis on achieving success for each learner; consideration of minimal physical effort; and the creation of an appropriate learning environment for visual arts education. It is shown that, in an inclusive educational setting, visual arts have significant potential to foster creativity, emotional intelligence, critical thinking, and communication skills among children with special educational needs. The feasibility of integrating UDL strategies into the teaching of visual arts is substantiated, particularly through multimodal content delivery, adaptive tools, alternative assessment methods, and flexible organization of artistic activities. The article highlights the importance of forming an inclusive educational environment. Universal Design is presented as an effective tool for implementing the principles of inclusive education, ensuring the full participation of every child in the learning process.

Key words: Universal Design for Learning, inclusive education, visual arts education, artistic activity, special educational needs, creation of an inclusive learning environment.

УДК 373.3/5.042-056.2/3.091.31:747
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/83.2.13>

Сидорук І.І.,
докт. пед. наук,
професор кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасна освітня політика спрямована на створення інклюзивного освітнього середовища – сукупності умов, способів і засобів, які забезпечують спільне навчання, виховання та розвиток здобувачів освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та можливостей [2]. У цьому контексті одним з ефективних підходів визнано універсальний дизайн в освіті.

У міжнародному дискурсі універсальний дизайн навчання (УДН) розглядається як педагогічний підхід, орієнтований на задоволення освітніх потреб

усіх учнів через створення гнучкого освітнього середовища. Це підхід, спрямований на усунення бар'єрів у навчанні, забезпечення доступності змісту навчання (зокрема, через застосування адаптацій), варіативність методів викладання й оцінювання результатів, що відповідають здібностям і потребам усіх учнів, зокрема з інвалідністю [5; 6].

Згідно з українським законодавством, універсальний дизайн в освіті (УДО) – «дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну

придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема, піднята у науковій розвідці, знаходиться в центрі уваги як науковців, так і практиків. У працях науковців висвітлено аспекти формування соціокультурної компетентності в учнів з порушенням слуху засобами образотворчого мистецтва (О. Базилевська); вплив інтеграції творчої та мовленнєвої діяльності на емоційний розвиток дитини (А. Богуш, Н. Гавриш) [4] та ін.. Практики зосереджують увагу на методах роботи на уроках з образотворчого мистецтва в інклюзивному середовищі (Т. Сметаніна); корекції тяжких порушень мовлення в учнів початкової школи засобами мистецтва та творчості (О. Фоменко); розвитку творчих здібностей дітей з особливими освітніми потребами (ООП) на уроках образотворчого мистецтва (А. Шугай); у корекційно-виховній роботі зі здобувачами початкової освіти з ООП засобами образотворчого мистецтва (С. Леонова); психологічних аспектах розвитку творчої уяви молодшого школяра з ООП засобами мистецтва в умовах Нової української школи (А. Верболович) та ін.

Питання універсального дизайну в освіті розкриваються у працях Л. Яценко, В. Поліщук, Т. Цегельник та інших дослідників, які розглядають його як важливий чинник реалізації концепції інклюзивної освіти. Закордонні науковці акцентують на питаннях оцінювання професійної компетентності вчителів і позитивному впливі УДН на створення освітнього середовища, що мотивує, під час викладання мистецьких дисциплін (W. K. Nantwi, H. B. Essel and P. Osei-Poku Blackorby, Quatroche, Wagner та ін.) та ін.

Однак тема універсального дизайну як концептуальної основи інклюзивного підходу до навчання образотворчого мистецтва дітей з ООП в українському науковому дискурсі висвітлена недостатньо, що й зумовлює актуальність цієї публікації.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади та практичні аспекти впровадження універсального дизайну в освіті як концептуальної основи інклюзивного підходу до навчання образотворчого мистецтва дітей з ООП.

Виклад основного матеріалу. УДО є філософським підходом до створення освітнього середовища, доступного для всіх здобувачів освіти з урахуванням різноманітності їхніх потреб. Це охоплює всі компоненти навчального процесу: програми, методики, матеріали, просторове середовище, вебресурси, інструкції та оцінювання. Цей підхід передбачає зміну не учня, а навчального середовища та методик, що формує нову культуру інклюзивної освіти.

Основні характеристики УДО: 1) використання інтегрованих інструментів, які забезпечують

доступність навчального процесу для широкого кола учнів; 2) гнучке, неупереджене та доступне викладання змісту навчальної програми із численними альтернативами, що дають змогу задовольнити індивідуальні потреби здобувачів освіти.

Ефективними стратегіями УДО є диференційоване викладання; кооперативне, тематичне, альтернативне навчання; використання концептуальних карт, симуляцій, VR-технологій тощо.

У контексті викладання образотворчого мистецтва універсальний дизайн узгоджується з: 1) теорією множинного інтелекту Г. Гарднера, що підкреслює значення різноманіття способів подання інформації; 2) соціокультурною теорією Л. Виготського, що акцентує на значущості культурної взаємодії та соціального контексту в розвитку особистості; 3) теорією самодетермінації Е. Десі та Р. Райана, яка наголошує на автономії, залученості та компетентності як основних чинниках мотивації [7]; 4) діяльнісним підходом Гіффорд та Енед, орієнтованим на врахування індивідуальних особливостей учня, а також із принципом прогнозованості навчальних результатів [3].

Образотворча діяльність є засобом пізнання світу, емоційного самовираження, педагогічного впливу та психолого-педагогічного розвитку дитини [1, с. 25]. Вона формує мотиваційний, операційний та результативний складники діяльності дитини, активізуючи когнітивну та емоційну сфери. Тільки в результаті опанування всіма структурними компонентами, що процесуально відбиваються в постановці мети (формування замислу художньої роботи), виборі засобів її досягнення (знаходження засобів втілення задуму), отриманні конкретного результату (художній продукт), його оцінці (вербальне висловлювання свого ставлення до власноруч створеного художнього продукту), дитина стає суб'єктом цієї діяльності [1, с.25].

Згідно з позицією Л. Виготського, творчий процес є рушієм психічного розвитку [9]. В процесі образотворчої діяльності у дітей з ООП формуються передумови продуктивної когнітивної активності. Заняття з образотворчого мистецтва сприяють розвитку дрібної моторики, уяви, емоційного інтелекту, візуального мислення, креативності, навичок невербальної комунікації та ін.. Образотворча діяльність готує дітей до використання візуальних символів, зокрема, пов'язаних із читанням (літер, цифр) [8].

Застосування принципів УДО у викладанні образотворчого мистецтва передбачає:

– *створення рівних можливостей для участі всіх учнів у процесі навчання образотворчого мистецтва* через застосування множинних способів залучення до художньо-творчої діяльності. Навчання організовується за єдиною навчальною програмою, навчальні матеріали адаптовані до потреб усіх здобувачів освіти; проєктується таким

чином, щоб забезпечити активну участь кожного учня у творчому процесі, сприяти самовираженню та розвитку естетичних здібностей;

– *гнучкість у способах викладання образотворчого мистецтва* через варіативність методів, форм і засобів організації навчальної діяльності, що відповідають індивідуальним освітнім потребам і можливостям здобувачів освіти. Зокрема, враховується індивідуальний темп засвоєння навчального матеріалу, стиль сприйняття інформації, мотиваційні чинники та рівень розвитку художньо-творчих здібностей. У процесі навчання застосовуються ігрові методи, візуальні, аудіальні та тактильні ресурси, навчальні ситуації, що сприяють розвитку естетичного мислення. Організовується як індивідуальна, так і парна та групова робота з урахуванням особистісних особливостей учнів. Такий підхід забезпечує створення доступного, безбар'єрного та інклюзивного освітнього середовища, що сприяє активній участі кожного учня у творчому процесі та формуванню позитивного досвіду самовираження. Передбачає множинні (варіативні) способи демонстрації набутих знань, умінь, навичок, компетентностей (прикладі: можливість вибору техніки (аплікація, малювання, ліплення, колаж), створення індивідуальних творчих проєктів з урахуванням інтересів і можливостей учнів тощо);

– *простоту та інтуїтивне викладання образотворчого мистецтва* через створення такого освітнього середовища, у якому інструкції, завдання та способи взаємодії є максимально зрозумілими, доступними й передбачуваними для всіх учнів – незалежно від їхнього віку, досвіду, особливих освітніх потреб. Зміст подається послідовно, у зрозумілій формі, із використанням візуальних опор, наочних прикладів, покрокових демонстрацій і повторень. Завдання мають чітку структуру й сформульовані у простій мові, що сприяє самостійному розумінню та виконанню. Такий підхід забезпечує ефективне включення всіх учнів у творчу діяльність та зменшує потребу в додаткових поясненнях або зовнішній підтримці;

– *використання множинних способів представлення та сприймання навчального матеріалу* через з урахуванням сенсорних і когнітивних особливостей здобувачів освіти. Це реалізується через залучення різних каналів подання навчального матеріалу – візуальних, аудіальних, тактильних тощо. Використовуються наочні матеріали (ілюстрації, відеофрагменти, реальні предмети, тактильні зразки), цифрові засоби (планшети, графічні редактори), а також допоміжних засобів (піктограмам, схем, мови жестів, дублювання інструкцій та ін.). Такий підхід сприяє кращому розумінню змісту завдань, розширенню художнього досвіду учнів і створює умови для рівного доступу до навчальної інформації;

– *толерантність до помилок та орієнтацію навчальних програм на досягнення успіху кожним учнем* через створення безпечного та підтримуючого освітнього середовища, у якому помилки розглядаються як природна складова частина творчого процесу. Навчальні програми спрямовані на досягнення позитивного результату кожним учнем, а оцінювання здійснюється з урахуванням індивідуального прогресу, з використанням різноманітних форм зворотного зв'язку (вербального, візуального, практичного). Забезпечується можливість повторного виконання завдань, уточнення інструкцій, поступове навчання через моделювання, приклади, підтримку в групах. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації учнів, розвитку впевненості у власних силах та формуванню позитивного досвіду художнього самовираження;

– *урахування низького рівня фізичних зусиль* через створення комфортного й доступного освітнього середовища, у якому учні можуть займатися образотворчою діяльністю без перевтоми чи дискомфорту (5 базових елементів: фізичне середовище, матеріали, ресурси, методики, очікувані результати навчання). Це передбачає використання адаптивних матеріалів та інструментів (ергономічні пензлі, фіксатори для олівців, столики з регульованою висотою), забезпечення вільного доступу до робочих місць, можливість працювати у зручному темпі та положенні, а також організацію простору з урахуванням особливостей мобільності учнів. Завдання можуть мати різний ступінь складності, передбачають вибір техніки (аплікація, малювання, ліплення, колаж тощо) і способу виконання. Учні пропонуються покрокові інструкції, зразки, підтримка від учителя або однолітків.

– *створення відповідного середовища для навчання образотворчого мистецтва* через організацію творчого простору таким чином, щоб усі учні мали зручний та рівний доступ до матеріалів, інструментів і робочих місць: достатній простір між робочими зонами для комфортного пересування маломобільних учнів; меблі з регульованою висотою столів і стільців; розташування художніх матеріалів (фарб, пензлів, паперу, тактильних елементів) на доступній висоті, щоб діти могли легко їх брати та використовувати; створені зони для індивідуальної та групової творчої роботи, які враховують особливості концентрації та соціальної взаємодії учнів; безпечне та зручне середовище, де знижений ризик травм і надмірного фізичного навантаження.

Основні вимоги до впровадження принципів УДО охоплюють низку ключових аспектів. По-перше, це адаптація змісту освіти відповідно до пізнавальних можливостей учнів, що передбачає скорочення обсягу навчального матеріалу, спрощення його структури, а також використання чітких і зрозумілих інструкцій. По-друге,

ефективним є широке застосування наочності, яка відповідає рівню сприймання та мислення дитини, із дотриманням принципу поступового ускладнення – від реальних об'єктів до абстрактної символіки. Важливим є залучення всіх сенсорних каналів – зору, слуху, дотику. Третім важливим напрямом є використання спеціальних дидактичних матеріалів, спрямованих на розвиток дрібної моторики, зорового та слухового праксису. Четвертою умовою є використання наочного матеріалу для розвитку мовлення – предметних, сюжетних, серійних малюнків; настінної каси букв; індивідуальних літерних та числових наборів; звукових і складових структур слів; розрізної абетки; фотоілюстративного матеріалу тощо. П'ятою вимогою є організація адаптивного освітнього середовища з урахуванням потреб дитини, зокрема через зменшення сенсорних подразників. Шостий напрям передбачає чергування видів діяльності, використання моделювання дій, підказок та невербальної підтримки з боку вчителя й асистента вчителя. Останній напрям – акцент на процес навчання, а не лише на результат, із впровадженням альтернативних форм оцінювання.

Таким чином, УДО створює широкі можливості для залучення учнів до освітнього процесу, сприяє інтеграції інноваційних підходів, методів і технологій у щоденній педагогічній практиці, а його максимальна ефективність досягається за умови інтеграції принципів універсального дизайну ще на етапі розроблення навчальних програм.

Однак реалізація принципів УДО потребує відповідної підготовки педагогічних кадрів. Як зазначає В. Зайцева, педагог має спрямовувати свою діяльність на розвиток художніх здібностей, умінь і креативного потенціалу учнів [9]. Для цього він повинен володіти низкою компетентностей: інклюзивною, умінням визначати цілі, освітню, виховну, корекційну та розвивальну мету занять з образотворчого мистецтва; мотивувати учнів до творчої діяльності через впровадження різних методик; у процесі навчання образотворчого мистецтва враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, зону їх актуального та найближчого розвитку; прогнозувати й моделювати навчальний процес; вибудовувати структуру занять відповідно до їх типу; добирати ефективні методи, прийоми та дидактичні матеріали; адаптувати зміст навчання до потреб учнів, застосовувати сучасні педагогічні технології; розробляти плани занять з образотворчого мистецтва, програми взаємодії з учнями, а також планувати власний професійний розвиток.

Висновки. УДО виступає концептуальною основою інклюзивного навчання, орієнтує освітній процес на розвиток сильних сторін кожної дитини. У дітей з ООП часто спостерігаються труднощі у сприйнятті, опрацюванні інформації, самоорганізації тощо. Тому традиційні підходи до навчання

не завжди є ефективними. Натомість УДО забезпечує диференціацію, індивідуалізацію, гнучкість і доступність, що дає змогу створити середовище, у якому кожна дитина може максимально реалізувати свій потенціал. У контексті викладання образотворчого мистецтва його реалізація є особливо ефективною, позаяк враховує стратегії викладання на уроці (цілі навчання, типи виконання завдань та подачі/відпрацювання матеріалу), форми та методи оцінювання, формування навчального робочого простору; сприяє створенню доступного, безпечного й продуктивного освітнього середовища, у якому діти з ООП можуть повноцінно реалізувати свій потенціал. **Подальші дослідження та практичні розробки в цьому напрямку** потребують розробок щодо методичного забезпечення та системної підготовки педагогів до реалізації підходів універсального дизайну у сфері мистецької освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Виховуємо і розвиваємо дитину раннього віку: навчально-методичний посібник / Гавриш Н. В., Васильєва С. А., Рагозіна В. В.; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький: Імекс-ЛДТ, 2021. 158 с.
2. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.04.2025 р.).
3. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
4. Фоменко О. А. Мистецтво і творчість як засоби корекції тяжких порушень мовлення в учнів початкової школи. Наша школа: науково-практичні студії, № 4(8), 2024, с. 47-53.
5. CAST Universal Design for Learning Guidelines version. URL: <http://udlguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.04. 2025).
6. Morin, A. What is universal design for learning (UDL). Understood For All Inc. URL: <https://www.understood.org/en/learning-thinking-differences/treatments-approaches/educationalstrategies/universal-design-for-learning-what-it-is-and-how-it-works> (дата звернення: 14.04. 2025).
7. Okyere A. A., Adom D., Kquofi S., Sampene A. A. B., Buami E. K. Integration of Universal Design for Learning in Creative Arts Education: Perspectives from Basic Schools in Suame Municipality, Ashanti Region, Ghana. *Studies in Learning and Teaching (SiLeT)*. Vol. 5, No. 3, December 2024, p. 665-687.
8. Valentino, Desiree, «Using Fine Arts to Implement Inclusive Education: Inspiring the School through a Schoolwide Art Project» (2016). Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. 10731. URL: <https://scholarworks.umn.edu/etd/10731> (дата звернення: 14.04. 2025).
9. Zaitseva V. Online learning in fine arts for inclusive education. Knowledge management competence for achieving competitive advantage of professional growth and development: monograph. BA School of Business and Finance, Riga, Latvia, 2021. P.177-189.